

מבט מהרפת

במלאת מאה שנים לקבוצת קריית ענבים

רפת קריית ענבים (הארכיון הציוני המרכזי)

ה

עומד בתוך חצר זו (של הרפת בקריית ענבים) כאילו אוחז בדופק של המשק הצעיר. מכאן ישקיף על המשק לא רק במקום; ראה יראה אותו בזמן במאמצי התפתחותו; ומתוכו יראה גם את האדם – זה היוצר את המשק אף נוצר על ידו בעונה אחת. (י' פלח, קריית ענבים [חמישה פרקים], הלשכה הראשית של קרן קיימת לישראל, 1924, עמ' 2).

משפט זה נכתב על ידי יצחק פלח, שהיה כינויו של הסופר והפובליציסט נתן ביסטריצקי (1896-1980). פלח כתב ספרון קטן על קריית ענבים כארבע שנים לאחר עלייתה על הקרקע, וקשה לטעות בכוונתו. הוא לא מתייחס לרפת רק כאל נקודת תצפית טופוגרפית, אלא רואה בה נקודת תצפית שממנה עולה סיפורה של הקבוצה הצעירה ותהליך התפתחותה. המבט על קורותיו של יישוב בארץ ישראל מבעד לאספקלריה של אחד מענפיו הכלכליים – יש בו מן האתגר. אמנם מוצגת כך תמונה היסטורית חלקית וחסרה, אך בה בעת, מבט שכזה מספק זווית מעניינת שספק אם הייתה נחשפת במלואה בדרכים אחרות. בסיפורה של הרפת בקריית ענבים משתקף הסיפור הגדול של הקבוצה.

בין חקלאות למשק חי

קריית ענבים עלתה על הקרקע בקיץ 1920 סמוך למעיין עין דילב, לא הרחק מדרך ירושלים – יפו. מייסדיה מייצגים את חלוצי העלייה השלישית: בני עירות מתחום המושב שברוסיה הצארית שהיו צעירים משולהבים שהושפעו ממשנת לב טולסטוי ומהציונות גם יחד. מדובר בחברי שתי קבוצות – "ארץ ישראל" מהעיירה פרילוקי ו"המתנדבים בעם" מקמיניץ-פודולסק שהוכשרו בחווה חקלאית ליד אודסה. משכשרה השעה, עלו שישה מנציגיהם בספינה "רוסלאן" והחלו את ההכנות לקראת עליית החברים לנקודת הקבע.

מיקומה של קריית ענבים באזור הררי היה בעייתי. במחשבה הציונית הייתה לחקלאות משמעות רבה, וטרם נרכש הניסיון בחקלאות שדה הררית, שיש לה גם היתכנות כלכלית. אך גם אם אגרונום בעל חזון כעקיבא אטינגר (1870-1945), ומי שנתפס כתלמידו, יוסף ויץ (1890-1972), האמינו בסיכויי ההתיישבות החקלאית בהר ותמכו בה בכל לבם, הרי שרכים וטובים, ובתוכם רוב אנשי הממסד הציוני דאז, הסתייגו מכך. אי האמון הובע

הובלת חלב מקריית ענבים לירושלים, 1924 (ארכיון קריית ענבים)

הרפת בקריית ענבים - מבט פנימה, 1939 (ארכיון קריית ענבים)

ערבים. החלב של קריית ענבים היה יקר מהחלב הערבי, וניסיונות השיווק והשיכנוע שהופנו כלפי יהודי ירושלים, התמקדו בטיב החלב של קריית ענבים, ובמניעים ציוניים לרכישתו. עול השיווק חייב התארגנות מתאימה. וכך, בשותפות עם רפתנים מרפתות הרריות במושב עטרות וכמושבה הקטנה מוצא, התארגנה באמצע שנות ה־20 חברת "תנובה" ירושלמית, שממנה תצמח חברת תנובה הארצית שלקראת שנות ה־30 החלה לספק חלב ותוצרתו לכל הארץ.

בעבודת הרפת השתלבו גם חברות. בנימה היתולית משהו, מספר יהודה לביטוב על המלטת העגלה הראשונה, שילוב הבנות וההתחלה המתאגרת:

כשנולדה העגלה הראשונה מפרה שנקתה מערבי בשוק לוד, צריך היה לבחור מטפלת לעגלה. בשתי אספות התנהלו ויכוחים סוערים מי מהבחורות תתאים לתפקיד הזה. כעבור כמה שנים היו ממנים מטפלות לתינוקות בהרבה יותר קלות. אך היחס הזה למשק, הכוחות הנפשיים העצומים שהושקעו בכל התחלה הביאו לידי כך שלמרות חוסר הניסיון ואי הידיעה, עלתה התנובה

הממוצעת לפרה והגיעה ל־5,000 ליטר. ("דבר", 9.12.1937) – התפתחות הרפת חייבה דאגה גם לאספקת החציר – מזון הפרות. כזכור הפרות ההולנדיות הניבו הרבה יותר חלב, אך גם דרשו הרבה יותר חציר. ומאחר שגידול החציר בהר לא זכה להצלחה מרובה, נאלץ המשק לקנות חציר מיישובי השפלה (פתח תקווה ומקווה ישראל). עם התפתחות הענף, בשנות ה־30, רכשה קריית ענבים שטח סמוך לנס ציונה שכונה "קוביבה" על שמו של הכפר הערבי הסמוך, ובו גידלה את החציר בכוחות עצמה.

הרפת בקריית ענבים נותרה ענף חקלאי מרכזי שפעל יותר משלושה דורות, וגם כשנוספו לקריית ענבים ענפי התיירות (בסוף שנות ה־30 – תחילת ה־40) והתעשייה (בשנות ה־50), המשיכה הרפת להיות ענף משגשג ומרכזי שזכה להצטיינות ולהערכה כלל ארצית. ככזה הוא התמיד עד תחילת שנות ה־2000.

מפורשות ברוח של "ועדת הראורגניזציה" של ההסתדרות הציונית בשלהי 1920, והיה חשש ממשי לפירוק הקבוצה. בשנותיה הראשונות נותרה קריית ענבים בלתי רווחית בעליל, והתעורר הצורך במיקוד המאמץ במשק חי, שכלל: לול, מכוורת ובמיוחד רפת.

סיפורה של רפת הררית

הרפת המרכזית של קריית ענבים הוקמה כבר בשנותיה הראשונות (1920–1922) על ידי חברי הקבוצה מהאבן המקומית. הפרות הארצישראליות דלות התנובה הוחלפו עד מהרה בפרות הולנדיות שהניבו פי ארבעה יותר חלב, וחרף היעדר הניסיון, הרפת נשאה רווחים כבר בשנותיה הראשונות. תנובת הפרות עלתה יפה ועד שנת 1935 הרפת סיפקה שני שלישי מהכנסות הקבוצה. כשנוצר עודף ייצור – התעוררה בעיית שיווק החלב.

כבר באמצע שנות ה־20, התקשו חברי קריית ענבים לתקוע יתר בשוק החלב בירושלים, שוק שנשלט עד אז על ידי רועי בקר

קריית ענבים, 1923 (ארכיון קריית ענבים)

"מסע בזמן", אוסף הכרוזים והכרזות, שנות ה-30 של המאה ה-20, הספרייה הלאומית

מוזר לשמוע געיית פרות ועגלות הנישאת מהרפת. העגלות גועות בקול גדול – מעמיסים אותן על שתי מכוניות משא כדי להובילן לקוביבה. זהו הפיניו הראשון מקרית ענבים. יש להציל את הדור הצעיר, להבטיח את עתיד העדר. והנה התמלאו המכוניות פסנוז'רים (נוסעים) מנומרים בשחור לבן, מצטופפים ודורכים אחד על השני. (על אם הדרך - קריית ענבים במערה, 1949,

עמ' 79)

לאחר קום המדינה פיננו את השאר: "28.5.1948, הלילה הוצאנו 48 פרות לירושלים. גם ממעלה החמישה העבירו פרות. רכזנו אותן בחצר אחת וגורלן יחתך בעוד כמה ימים" (שם, עמ' 30).

פרות סוכנות זיכרון

וכששאון התותחים נדם, שיקמו את הרפת והפכו את הפרות החדשות ל"סוכנות זיכרון". הד התקופה הובע בשמות שהעניקו הרפתנים לפרות, ומאגר השמות היה שיעור היסטוריה בפני עצמו. שמות אלו נימנו ב"פנתנו" – ביטאון קבוצת קריית ענבים, שיצא לאור כשנה לאחר תום מלחמת העצמאות ("פנתנו" 174, 1.12.1950). הפרה "ערישה" (בערבית סוכה – מקום מגורים זמני) סמלה את: "תקופת הפיניו והסכל של שנת 1948". וממש כמו תחושות ילדי קריית ענבים בעת הפיניו לירושלים, נכתב עליה: "זאת היא פרה

הרפת, הקבוצה והמפעל הציוני

הרפת שהייתה מבנה האבן הראשון במשק, נחנכה בכ' בתמוז תרפ"א (26.7.1921). על אבן הראשה של הכניסה המרכזית סותת מגן דוד ביד

אמן, ומעליו ומתחתיו נחקק התאריך העברי של חנוכת המבנה, עיטור שנותר עד היום.

הרפת במבנה האבן המיוחד זכתה לתיאורים שנשאו אופי ספרותי. יצחק פלח כותב בספרונו על הרושם שעוררה הרפת על הבאים בשערי הקיבוץ, הן בשל היותה מבנה האבן היחיד בשנים הראשונות, והן בשל חשיבותה ומרכזיותה בקיבוץ:

הרפת בקרית ענבים בולטת לעין ככית הכנסת בעיירה, להבדיל. זו, הבנויה מאבני הרים גדולות, כבדות, עם חלונותיה הצרים בדמות חצי הקשת ועם אפוליותה הנוחה, רובצת כעין מבצר בצד משכנות האדם הארעיים: ארבעת הצריפים הכלואים בין שני ההרים – שתי תרבויות". (י' פלח, קריית ענבים, עמ' 1) מדבריו של פלח מצטייר שמעמדה של הרפת הקביל בעולמם של החלוצים מתיישבי ההר לבית הכנסת של העיירה, והיא הפכה לסמל אידיאולוגי עבורם.

באמצע שנות ה-40 נבנתה רפת חדשה מרוחקת יותר ממרכז היישוב, וענף הרפת המשיך להיות אחד מענפיה המרכזיים של קריית ענבים. מבנה הרפת המקורי שמש לול עד שנות ה-70 ואז ניטש, אך השם "הרפת" המשיך לדבוק בו.

הרפת במאורעות ובמלחמת העצמאות

לבד ממקום משכנן של הפרות והתרנגולים, מלמדות קורות קריית ענבים כי ל"רפת" שלה נודעו גם שימושים אחרים שהגבירו את ערכה וסמליותה בחיי הקבוצה ואת זיקתה לסיפור הציוני. בימי המרד הערבי (1936-1939) ובשנות ה-40 שימשה הקומה השנייה של מבנה הרפת מקום משכן לקורסים של ההגנה, ואף נערכו בה מטווחים. במלחמת העצמאות, אחרי הקרב הקשה בבני סמואל (22.4.1948), הונחו בקומה זו גוויותיהם של חיילי חטיבת הראל שנהרגו בקרב "כדי לאפשר את הזיהוי" (על אם הדרך, עמ' 25), בטרם הובאו לקבורה בבית העלמין של הקבוצה. ההכנות לליל הסדר שנערך בחדר האוכל הסמוך התקיימו בעודן מונחות שם.

מלחמת העצמאות הותירה את קריית ענבים גאה אך מצולקת. אין חולק על חשיבותה הרבה בהגנת הדרך לירושלים, ואין להתעלם מגודל המחיר ששילמה – חמישה נופלים מתוך הקבוצה הקטנה. בחלקה הראשון של המלחמה ניסו לקיים במשק את שגרת העבודה כמעט ככל מחיר, אך לקראת "מבצע נחשון" בשבוע הראשון של אפריל 1948, התברר שהמשק פעילות הרפת קשה מנשוא. ראשית פיננו את העגלות, כפי שעולה מזיכרונות החברים:

כ' בתמוז או ט"ו באב?

כ' בתמוז תרפ"א היה יום ייסודה של הרפת בקריית ענבים, שכן גם האספה המייסדת של הקבוצה שלוש שנים קודם לכן נקבעה לכ' בתמוז. המסורת המשיכה וגם הבית הראשון נחנך בכ' בתמוז (22.7.1924). על משמעות התאריך בחיי הקבוצה כתב אפרים ליבינזון ב"ספר החיים" – יומן הקבוצה שבו נחרטו חייה, קשייה ולבטיה:

קצת לתוך כן ישנם ימי מועד שלה והם כ' כא' תמוז. (א' אופז [מהדירה], ספר החיים, תשס"ב, עמ' 48)

קצת לתוך כן ישנם ימי מועד שלה והם כ' כא' תמוז. (א' אופז [מהדירה], ספר החיים, תשס"ב, עמ' 48)

קצת לתוך כן ישנם ימי מועד שלה והם כ' כא' תמוז. (א' אופז [מהדירה], ספר החיים, תשס"ב, עמ' 48)

קצת לתוך כן ישנם ימי מועד שלה והם כ' כא' תמוז. (א' אופז [מהדירה], ספר החיים, תשס"ב, עמ' 48)

אייפּעס, במהרה בימינו? קרית ענבים פתוחה לכל פתרון שיוצע ויוסכם עליו. אלא שהפתרון מתעכב ואין רואים את קיצו. עד

מתי? ("פנתנו" 5 (506), 6.5.1983, עמ' 12)

סגירת ענף הרפת בעשור השני של שנות ה-2000 הייתה תהליך מורכב בעל היבטים חברתיים ומשפטיים, שהיה קשור גם לרפורמות בענף החלב. אולם, בסופו של דבר, מה שהכריע את הכף היה השאלה האקולוגית, שכן בקריית ענבים לא הצליחו להתגבר על הקשיים שהוצבו בפני רפת מפוקחת במקום שכזה. בנוסף, גם המוטיבציה לעבוד בענף ירדה, והניסיון לגייס עובדים הוליד תגובה מעין זו: "העובדה המצערת היא שאין חברים שמעוניינים או מסכימים ללבוש את המגפיים" ("פנתנו", 2 (522), 1988.2.26, עמ' 5).

מבנה הרפת ההיסטורי נשמר והוא משמש היום מתחם בילוי, וחלב ניתן למצוא רק בכוסות הקפה של בית הקפה שנפתח במקום. ובמיקרו-היסטוריה של הרפת, משמקפת את המיקרו-היסטוריה של קריית ענבים, גם לפרט זה נודעת משמעות. ■

מלנכולית, הסובלת לעתים קרובות מכאב בטן ומצבי רוח [...]. פניה מביעים תמיד סבל וייסורים". אבל "לעומתה 'שוש' הרי מיד מזכירה היא לך את 'כערבות הנגב' של 'הבימה'. מי לא יזכור את אותה החברה/מנית 'שוש', איך היא שופעת מרץ ונעורים". היו פרות שנקראו על שם מקומות שהיו משמעותיים לקבוצה: "קוביבה", ו"סובה" שכונתה על שם הקיבוץ השכן "פלמ"ח-צובה". פרה בשם "גרנרוס" נקראה על שמו של הנציג באו"ם, תומך ישראל דגול שערכ ההצבעה על תוכנית החלוקה ביקר בקריית ענבים. והייתה ברפת "רדארה", פרה "שופעת חלב, אך קשה לחליכה ממש כמו שקשה הרדאר לכיבוש". פרה בשם "גרומיקו" שהזכירה את שר החוץ הסובייטי שתמך בהצעה, "בורמה" את דרך בורמה, ו"פלוג'ה" את הקרבות בכיס פלוג'ה. והייתה פרה אחת ויחידה: "גוריונה" [...]. פרה זו הובאה עם תעודות מצטיינות מהולנד וחשבנו לנו כי לכבוד לה לכתוב את שמה עם שם של איש רב פעלים". בפועל, היא איכובה, אך בקיבוץ מפא"ניקי כמו קריית ענבים, לא הייתה בכך משום ביקורת על בן-גוריון.

אז מה נשמע ברפת?

כ"בלדה לעוזב קיבוץ" (1970) העמיד יענקלה רוטבליט את עוזב הקיבוץ כגיבור. הבן האובד, לא זאת בלבד שלא שב, אלא הוא אף סוחף את בני הקיבוץ הצעירים ללכת בדרך שפרץ:

איזה בן קיבוץ בא לבקר בעיר / נכון עם התרמיל ובלוריתו המתנפנת / הוא ויסקי טוב מוזג, תשתה בחור צעיר / ומחייך "אז מה נשמע ברפת?"

הרפת מוזכרת באירוניה מושחזת, כסמל לתרבות החקלאית הקיבוצית ההולכת ונזנחת. את המשפט שהפך למטבע לשון קיבלו בקריית ענבים בהומור, וככזה שובץ ככותרת כביטאונה: "אז מה נשמע ברפת?" ועם זאת, היה בכך רמז לבאות. כבר ב-1983 שמו לב שהרפת במיקומה הנוכחי הפכה לבעיה סביבתית: בימים שעברו לא ידענו לכנות שמות ותארים לבעיות חיינו. עתה ניתן השם: 'איכות הסביבה'. והנה עומד נושא זה של הביוב, המים הזורמים לוואדי, בכניסה למשק. [...] היהיה פתרון

לעיון נוסף

1. ע' אטינגר, עם חקלאים עבריים בארצנו, עם עובד, תש"ה, עמ' 120-132.
2. ח' עמיאור, משק בית האיכר – המשק המעורב במחשבה הציונית, מרכז זלמן שזר, תשע"ו, עמ' 110-120.
3. י' רוזנסון וי' שפניידר, קריית ענבים, שורשים בסלע על אם הדרך, תש"ף, עמ' 32-33; 283-285.
4. י' ויילר, "ספר החיים של קריית ענבים", קתדרה 114 (טבת תשס"ה), עמ' 149-159.